

Şehd-i Ebrâr'daki Türkçe Deyimler¹

Nülüfer ÇELİK²

Öz

XVI. yüzyıl, Eski Anadolu Türkçesini Türkiye Türkçesine bağlayan Osmanlı Türkçesi dönemi olup çoğunlukla Arapça ve Farsça kelimelerin tercih edildiği, Türkçenin daha çok fiil ve ekleriyle var olmaya çalıştığı bir dönemdir. Bu durum bu dönem şair ve yazarlarının kullandıkları deyimler için de söz konusudur. Bu dönem şair ve yazarlarının bir kısmı eserlerinde Arapça ve Farsça deyimler kullanırken, bir kısmı da Türkçe deyimler kullanmışlardır. Bu dönemde yazılan eserlerden biri de Muhyî-i Gülşenî tarafından yazılmış olan Şehd-i Ebrâr isimli eserdir. Eserde, Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerin yanı sıra, farklı sayılarda Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşan birleşik yapılar ve deyimler yer almaktadır. Bu makalede XVI. yüzyılda yazılmış Şehd-i Ebrâr adlı eserdeki Türkçe deyimler tespit edilmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şehd-i Ebrâr, Muhyî-i Gülşenî, Türkçe Deyimler

Turkish Idioms in Şehd-i Ebrâr

Abstract

In the 16th century Ottoman Turkish period that connects the Old Anatolian Turkish to Turkey Turkish mostly Arabic and Persian words were being preferred. Turkish was trying to find a place with own verbs and adjuncts. This is also the case for the idioms used in the works of poets and writers. Some of the poets and writers use Arabic and Persian idioms in their works, some of them have used idioms consisting of Turkish words. One of the works written in this period is Şehd-i Ebrâr written by Muhyî Gülşenî. In this Work, In addition to the Turkish words Arabic, Persian and Turkish words unified structures and idioms created by combining different numbers. In this work, Turkish idioms from the book of Şehd-i Ebrâr written in the 16th century were evaluated.

Key Words: Şehd-i Ebrâr, Muhyî-i Gülşenî, Turkish idioms

Atıf İçin / Please Cite As:

Çelik, N. (2020). Şehd-i Ebrâr'daki Türkçe deyimler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 1331-1342.

Geliş Tarihi / Received Date: 01.04.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 05.05.2020

¹ Nülüfer ÇELİK (2014) *Muhyî-i Gülşenî Şehd-i Ebrâr (Dil incelemesi, Metin, Dizgin)*, Doktora Tezi, Elazığ. Fırat Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı, ELAZIĞ

² Korkut Ata Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı, niluferturkdili@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6998-6109

Giriş

Deyimlerle ilgili bugüne kadar yapılan tanımlara bakıldığında “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir”(Türkçe Sözlük, 2005, s. 517) ; “Bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özet bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce” (Aksoy, 1988, I/52); “en az iki söz varlığından oluşan ve gerçek anlamları dışında mecazî anlam ile pekiştirilmiş bulunan kalıplaşmış söz öbeği ya da deyiş (Parlatır, 2010, I/1)”; şeklindeki tanımlar görülür. Tanımlarda öne çıkan vurgular; deyimim iki veya daha çok sözcükten oluşması, mecazî ve özlü bir anlatıma sahip olması ve kalıplaşmasıdır.

Deyimler, kim tarafından ne zaman söylendiği bilinmeyen zihinlere yerleşmiş geçmişten günümüze yolculuğu devam eden, canlı söz kalıplarıdır. Az sözle çok şey anlatan bu söz kalıpları ait olduğu kültürün yaşam felsefesini gösterme yanında, kültürel ve edebî öğeleri barındırma gibi özellikleri de bünyesinde taşırlar.

Şair ve yazarlar, eserlerinde anlatımı güçlendirmek, ilgi çekici bir hâle getirmek ya da kurdukları soyut hayâlleri daha açık ve anlaşılır kılmak amacıyla dilin bu ifade imkânlarından az ya da çok yararlanırlar. Selçuklular, Anadolu Beylikleri ve Osmanlılarda gerek divan gerek tarikat gerekse halk ozanları arasında deyim kullananlar azımsanmayacak kadar çoktur. Kimi şair ve yazarlar eserlerinde sadelikten kurtulmak ve sanat yapmak gayesiyle Türkçe kelimeler yerine Arapça ve Farsça kelimelerden oluşan deyimlere yer verirken bazı şair ve yazarlar da halkın konuştuğu Türkçe deyimlere yer vermiştir. Eserlerinde yalın Türkçe deyimler kullanan şair ve yazarlar yanında, karma ve sanatlı dil kullanan şair ve yazarlar da az değildir.

Hangi tür kelimeyle hangi anlatım biçimi kullanılırsa kullanılsın hemen hemen bütün şair ve yazarların eserlerinde toplumun kültür birikimine, sosyal hayata ait unsurlara, deyim gibi kalıplaşmış ifade biçimleri içinde rastlamak mümkündür.

Bu makaledeki amacımız, Osmanlı Türkçesiyle yazılmış Şehd-i Ebrâr adlı eserde geçen Türkçe deyimleri tespit ederek söz varlığımıza katkıda bulunmaktır.

Yöntem

Çalışmamızda deyimler harf sırasına göre verilirken önce deyim yazılmış, sonra deyim anlamı ortaya konmuş, deyim sözlüklerinde yer almayan, ya da deyim sözlüklerinde yer aldığı hâlde mevcut anlamıyla örtüşmeyen deyimlerin anlamları, şairin kullanımından yola çıkılarak verilmiştir. Hemen ardından deyimim geçtiği beyit ve beyit numarası belirtilmiştir. Sayfa içi dipnotlarda deyim sözlükleri ve deyimim geçtiği yer kaynak olarak gösterilirken yazarın ad ve soyadının baş harfiyle kısaltma yapılmıştır. Buna göre “ÖAA: Ömer Asım Aksoy, İP: İsmail Parlatır, EKE: Ertuğrul Kemal Eyüboğlu şeklinde kısaltmalar kullanılmıştır. Türkçe Sözlük, TS ile kısaltılmıştır. Ertuğrul Kemal Eyüboğlu'nun sözlüğünde deyimlerin anlamları verilmediğinden bu kaynaktan yalnızca deyimim yer alıp almadığına bakılmıştır. Tasavvufî anlam içerdiği fark edilen deyimler için ise kaynakçada gösterilen deyim sözlüklerinden faydalanılmıştır.

Bulgular

Şehd-i Ebrâr Hakkında

Şehd-i Ebrâr, XVI. yüzyılda Eski Anadolu Türkçesini Türkiye Türkçesine bağlayan Osmanlı Türkçesi döneminde Muhyî-i Gülşenî tarafından yazılmış dinî içerikli bir eserdir. Eserde Türkçe kelimeler yanında çok sayıda Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerin farklı sayılarda birleşerek oluşturduğu birleşik yapılar ve deyimler mevcuttur. Peygamberimiz, dört halife, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in kerametlerinin anlatıldığı eserde İslam kültürünün etkisiyle Arapça kelimelerin sayısı Türkçe ve Farsça kelimelere göre daha fazladır. Türkçe ve Farsça kelimelerin sayısı ise birbirine yakındır³.

Ayrıca eserde Arapça ve Farsça kökenli kelimelerden oluşan, Türkçenin yardımcı fiil olarak kullanıldığı deyimler de mevcuttur. Sadece Türkçe kelimelerden oluşan deyimler yanında Türkçe kelimeye Arapça ve Farsça kelimelerin eklenerek oluşturulduğu deyimler de mevcuttur.

Eser, otuz bölümdür. Her bölümün sonunda anlatılan konuyla ilgili yapılan dua bulunmaktadır. Dinî mahiyette olduğu için buna bağlı olarak eserde yer alan deyimler de daha çok günahların bağışlanması için

³ ÇELİK, N., (2014) *Muhyî-i Gülşenî Şehd-i Ebrâr (Dil incelemesi, Metin, Dizgin)*, Doktora Tezi, Elazığ

Allah'a yalvarma, rahmet, merhamet ve hidayete ermeyi isteme, çok ağlama ve acı çekme, derinden üzülmeye, ölüm, huzurda saygıyla eğilme, alçak gönüllü olma gibi konuları ifade etmektedir.

Türkçe Bazı Deyimlerin Arapça ve Farsça Kelimelerle Kullanımı

Eserde, sadece Türkçe, Arapça, Farsça kelimelerle kurulu deyimler yanında Arapça+ Türkçe, Farsça+Türkçe, Arapça+Farsça olmak üzere farklı kökenli kelimelerden müteşekkil 225 deyim vardır. Türkçe deyimlerin Arapça ve Farsça kelimelerle kurulu, aynı anlamı veren şekilleri mevcuttur.

Aşağıda bu özelliği taşıyan bazı deyimler örnek olarak gösterilmiştir.

Yüzün açmak: Dünyâya gelmek 143, cihâna gelmek 73

El çekmek: Dest yumak 727

Eller açmak: Du'âya açmak 868

Ėan içinde kıpmak: Cânını almak 1218

Yaya dönmek: Ėâmetin dal itmek 1153, 1340, 39 b, kıddin bükmek 103

Günü gün olmak: Gül-i merâm açılmak

Yaşın dökmek: Bârân dökmek 1257, âb saçmak 1471, Gözlerinden mercân çıkmak 1225

Gözlerinden gevher çıkarmak 1229

Ayağına düşmek: Pâyına baş koymak 1260, 1440, pâyına yüz sürmek 1114

Göze göstermek: Söz 'arûsına libâsı geyürmek 796

Metinde ana yardımcı fiil olarak bilinen *kıl-, ol-, et-/ it-* ile oluşmuş Türkçe deyimler de mevcuttur. Fakat bunların sayısı oldukça azdır. Eserde bazı yardımcı fiillerin iki şekilde (*et-/ it*) yazımı mevcuttur.

Alnum açuğ yüzüm ağ etmek 840

El uzunluğın itmek 856

Günü gün olmak 878

Gözi aç etmek 1014

Yüzümüz kıra kılmak 839

şehd-i Ebrâr'daki Türkçe Deyimler

Açık tutmak: Duyarlı kılmak

Açık tut râz-ı 'ışka sem'-i cânım

Uyandır şevkı-ıla şem'-i cenânım 639

Adım atmak: Yürümek (İP 31/158, TS 22, EKE 4)

O dünyâda irer mi hiç murâda

Elinden gelmese bir adım ada 1217

Ad u şanı şağınmak: Kim olduğu bilinmemek

Bu oldur kim şağınup ad u şanı

Eliñle pâyimâl etdirdiñ anı 1000

Ađ u kıradan göz yummak: Kiři hayatı son bulmak

Kıaçan kim göz yumup ağ u kıradan

Geçem cümle kıuyûd-ı mâ-sivâdan 437

Alnum açuğ yüzüm ağ etmek: Utanacak, çekinecek durumu, ayıbı olmamak (ÖAA 566/3129, İP 71/630, EKE 24)

Benüm sen alnum açuğ yüzüm ağ et

Derûnum şurb-ı gâfletden ırağ et 840

Ardınca gelmek: Takip etmek

Gelüp ardınca ol gül-zâr-ı tahkîk

Şadâkat bülbülü ya'nî ki Şiddîk 1177

Ayaqlarda kıalmak: Kötü duruma düşmek, zor durumda kıalmak

Dedi iy melce'-i ehl-i belânuñ

Elin alan ayaqlarda kıalanuñ 869

Diler yerden götüre ol hâkîri

Ayaqlarda kıalanuñ dest-gîri 1242

Ayaqlarda kıomak: Çaresiz bırakmak

İlâhî Hâlîk-ı bünyâd-ı hestî

Ayaqlarda kıoma bu hâk-i pestî 611

Ayağa urulmak: Ayaklar altına alınmak, yok edilmek

Elin alup o halkuñ ide irşâd

Ayağa urula küfr-ile ilhâd 153

Olup 'âlem yed-i 'adl-ile âbâd

Uruldu ayağa küfr-ile ilhâd 324

Ayağına düşmek: Huzurunda saygıyla eğilmek (EKE 37)

Düşerken ayağına halk-ı 'âlem

Biraz zahmet düşer pâyına bu dem 1107

Ayağına yüz urmak / sürmek: Saygıyla eğilmek (EKE 38)

'Acep-midir melek inüp zemîne

Zemîn-âsâ yüz ursa ayağına 1196

Ayağıñ tozu gözünde uçmak: Huzurda bulunmayı istemek

Gönülden bu recâ çokdan geçerdi

Ayağıñ tozu gözümde uçardı 1235

Bağı yağı erimek/ eritmek: Çok acı ve üzüntü çekmek/ çektirmek (EKE 48)

Eli tutmaz u tayanmaz ayağı

Erimiş miñnet-ile bağı yağı 1209

Elem gerçi eritdi bağı yağıñ

Velî tâ'atden ırmadı ayağıñ 1355

Bağıñ delmek: Yaralamak, içine işlemek, dokunmak (ÖÖA 611/3578, İP 140/1411, TS 178, EKE 47)

Diseñ oldı Halîl'e bâğ-ı gül nâr

Deler bağıñ cefâ-yı hâr-ı inkâr 1085

Baş eğmek: (Yapı) Dimdik durmak

Felek gibi 'azîm idi cenânı

Baş egmezdi toķuz çarħa kıbânı 349

Baş açuk : Mütevazı, sade ve müsellim olmak (EKE 51)

Şehensehsin ki şehler saña muhtâc

Ķuluñdur baş açuķ her şâhib-i tâc 7

Baş Ķomak / koymak: Eğilmek, secde etmek (EKE 55)

Melek ol dem Ķor Ahmed pâyna baş

Der anuñçun döker bu gözlerüm yaş 1260

Başdan aşmak: Taşmak

Ķatı başdan aşup âbı Furât'uñ

Benâtın bî-şebât etdi nebâtıñ 886

Başdan aşirmamak: Fazlalaştırmamak (EKE 66)

Yolum ĥibr-i hidâyetden şaşırma

Gözüm yaşını başımdan aşırma 921

Biñ yaşamak: Uzun yıl yaşamak (TS 273, EKE 79)

Sözi idi dem-i 'İsâ-yı Meryem

Yüzini görse biñ yaşardı âdem 1153

Dile düşürmek: Kötü anılmak, hakkında dedikodu yapılmak (ÖÖA 719/4670, İP 296/3101, TS 526, EKE 137)

Elüñ ĥânına açmayup elümi

Dile düşürme ĥırs ile dilümi 66

Dilinden gitmemek: Bir şeyi devamlı söylemek, yapmak

Elından düşmez idi zeyl-i taķvâ

Dilinden gitmez idi zıkr-i Mevlâ 1053

Dilden Çıkarmamak: Sevgiyle bahsetmek

'Acebtür ol seni çıkarmış elden

Çıkarmazsın anuñ medĥini dilden 858

Deftere yazılmak / yazmak / geçmek: Kaderi önceden belirlenmek

Yazılup deftere bu bende cânı

Hedef Ķılma belâ tırine cânı 262

Dil uzatmak: Kötü söz söylemek (ÖAA 723/ 4719, İP 301 / 3162, TS 526, EKE 136)

O Ķice birbirine olmayup cem'

Ķazapla dil uzadır nitelim şem' 931

Uzadup dil ĥarâret ile çoķluķ

İdesiz birbirinüze sovuķluķ 941

Düni güne Ķatmak: Durmadan yürümek, ara vermeden bir işi devam ettirmek

Düni güne Ķatup leşkerde bir ay

Çü basdılar 'adû serĥaddine pây 475

Düni güne Ķatup 'askerde bir ay

Başarlar çün 'adû ser-hâddine pây 619

Elümden çıkmak / Elden çıkmak / çıkarmak : **Elini**, kolunu kaybetmek, elinden, kolundan olmak (EKE 163)

Bu veche çün hatâ çıqdı dilümden

Dilümle ben dañı çıqđum elümden 1219

Yolumda gitdi çün elden tayağum

Çıqup elden tayanmadı ayağum 1220

'Acebdır ol seni çıkarmış elden

Çıkarmazsın anuñ medhîni dilden 858

Ele girmek / geçmek: Ulaşmak, gelmek, elde edilmek (ÖAA 753/5003, EKE 165)

Ele girdikde ol dühn-i mükerrem

Olur, ol pâyumun derdine merhem 1100

Elinden kıomamak: Vazgeçmemek, devamlı yapmak

Bilüp âhir fenâ dehrin beğâsın

Elinden kıomadı 'uzlet yağasın 1042

Elinden düşmemek: Bir şeyi sürekli söylemek, yapmak (TS 617)

Elinden düşmez idi zeyl-i tağvâ

Dilinden gitmez idi zıkr-i Mevlâ 1053

El çekmek: Bırakmak, yapmakta olduğı işi yapmamak (ÖAA 749 / 4977, EKE 158, TS616)

Foyunca çün yeyüp etdi du'âyı

Yemekden el çeküp götürdi pâyı 1407

Elim / Elüm almak: Yardım etmek, yol göstermek (EKE 157)

O dem kim el ideler girye vü zâr

Elim ala dilerem âl-i ahyâr 1442

O gün kim olalar cürm ehli pâ-mâl

Benüm lutfuñla yâ Rabbî elüm al 880

Emekler /emek çekmek: Zorluk çekmek

Yedilüp atı hâzırken yedekler

Piyâde ol çeker idi emekler 1095

Elinden gelmek: Gücü yetmek, yapabilmek (ÖAA 758/5064, İP 343/3627, TS 618, EKE 170)

O dünyâda irer mi hiç murâda

Elinden gelmese bir adım ada 1217

Elleri /eli kurumak: İşlevsiz hâle gelmek (EKE 169, TS 618)

Çurıyup elleri hem oldu bî- sùd

El içre bu elemle kıaldı merdûd 751

Çurısın elleri kıalsın 'amelden

Arayup bulmasın bir çâre elden 745

Eliyle bulmak: Kendi kendine yapmak

Ne ğam çekdiyse ol kes bu belâyı

Eliyle buldı ‘ayniyle ‘anâyı 752

Eline almak: Feth etmek, sevgisini kazanmak, (EKE 171)

Diliyle dillerin alup eline

Toyurdu kıand-ı lutf-ı şerbetine 383

Eksilmeye dönmek: Azalmaya başlamak

Hem-ân günden gün ol âb-ı fırâvân

Döner eksilmeye çün mâh-ı devrân 537

Elden düşürmemek : Değer verilmek, el üstünde tutmak (EKE 164)

Bırağup kaçalar ol şâhı yoldan

Düşürmezken anı gül gibi elden 771

El uzunluğın itmek: Hırsızlık etmek (EKE 161)

El uzunluğın itdügümçün ol şâh

Kesüp destüm ol işden etdi kûtâh 856

Eller açmak : Dua etmek (EKE156)

Dönüp gösterdi yüz halqa çü mihrâb

Du‘aya eller açdı şeyh-ile şâb 936

Güni gün olmak: Sevinmek, kederinden kurtulmak

Yed-i lutfı ile Hallâk-ı ferdiñ

Eli el günü gün oldu o merdiñ 878

Gözi açmak: Uyandırmak (EKE 216)

Beni sen hırs-ıla etme gözi aç

Hevâ vü h^âb-ı ğafletden *gözî aç* 1014

Gözü aç etmek: Doyumsuz olmak (ÖAA 814/5634, İP 413/4417, TS 796)

Beni sen hırs-ıla etme *gözî aç*

Hevâ vü h^âb-ı ğafletden gözi aç 1014

Göñli alçağ : Tevazu sahibi olan (ÖAA 563/3063, İP 399/4253,TS 68, EKE 198)

Felekde kıadri alçağ derken aya

Anuñ alçağdı göñli hem-çü sâye 1155

Güneş-veş kıadri ‘âlî idi el-hâğ

Velîkin şú gibi göñliydi alçağ 1050

Göñül alçağlığın idüp ziyâde

İner atdan olup ol şâh piyâde 902

Göze göstermemek: Gizlemek

Göze göstermeyüp nûr-ı cemâlin

Şafağda kıoya bedr-ile hilâlin 1319

Göze göstermeyüp mihr-i cemâlin

Dilerlerdi kûsûf-ıla zevâlin 718

Gözlerinden şu aşıtmak: Gözyaşı dökmek

Dediler gözlerinden aşdup şu

Dilerüz kim dañı eksik ola bu 907

Kerpiç kesmek: Tuğla katılaştırmak, duvar yapımında kullanmak üzere saman ve balçık karışımını belli kalıplara boşaltmak (İP 567/6144)

Meger ol yerde ol sultân-ı 'âdil

Varup kerpiç keserdi kesr idüp dil 647

Şana yumak: Kanlar içinde bırakmak

İdüp ehl-i hâsed žulm-ıla şahrı

Şafaş-veş şana yuduğda o mihrı 714

Şaddini şan içinde şomak : Vücudunu öldürmek, kan içinde bırakmak

Maşâmı var-iken her cân içinde

Elif şaddin şomuşlar şan içinde 313

Şanına girmek : Öldürmek, öldürme isteğı içinde olmak (ÖAA 905/6522, İP 537/5808, TS 1057, EKE 284)

Dañı hiç şalmayup bir şayrı tedbir

Diledüm kim girem şanına şün tır 946

Şanı şaynamak: Yürekten sevmek (ÖAA 905/6518, İP 537/5804, TS 1056, EKE 283)

Derûnında anañuñ şaynayup şan

Şazab taşın atar ol kelbe ol ân 985

Şan şusmak: Çok azap ve sıkıntı çekmek (ÖAA 906/6533, EKE 278)

Bunuñ hep şâhib-i tâc u kemerler

Şılıcı şorşusundan şan şuşarlar 653

Şanını saşmak: Öldürmek (ÖAA 904/6512, İP 536/5794, TS 1056, EKE 279)

Eküp tuhmını žulm-ıla fesâduñ

Şaçalar şanını bir nâ murâduñ 534

şan aşıtmak : Ağlamak, üzölmek

Yuyup cismin aşdup dîdeden şan

İdelüm şabrini şurb-ı şehîdân 431

şan dökmek: Ağlamak, üzölmek (EKE 276)

Didiler şamla döküp dîdeden şan

Ne yerde idelüm bu genci pinhân 428

Şatına varmak: Huzuruna çıkmak

Girüp ol şeyh-i dîniñ halvetine

Varalar buğž u kin-ile şatına 722

Ocağumuz / Ocağını söyöndürmek: Bir aileyi/ ailemizi yok etmek (ÖAA 983/7325, İP 674/7274, TS 1488, EKE 346)

K'ocağumuz söyöndürdi bizüm bu

Dileriz cümle eksik ola bu şu 915

Sözden Dönmek: Birinin sözünü dinlemek, onun dediğini yapmak

O şeh ger dön dise idi nedir tır

Dönerdi dönmeyüp sözden kara yir 259

Yaşın dökmek: Ağlamak (ÖAA 1109/8607, İP 903/9681, EKE 420)

Egerçi dökdi yaşın çün sitâre

Aña bulunmadı leşkerde çâre 485

Yanup tütmek: Acı çekmek, üzülmek (EKE 417)

Nâr-ı hâsret ile yanup tütdüm

Gayrı âlâmumı hep unuttum 1484

Yanup yakılmak: Çok üzülmek, yürekten yanmak, derdini dökmek (ÖAA 1106/8574, İP 898/9625, EKE 417)

Çü Cibrîl urdı böyle âteşin dem

Yanup yakıldı haylî fâhr-i âlem 1280

Yabana atmak: Yok saymak, önemsiz görmek, rahmetinden mahrum etmek (ÖAA 1099/8503, İP 886/9492, TS 2125, EKE 411)

Atıldığda mişâl-i penbe bu yir

Beni yabana atma nitekim tır 613

Yaya dönmek: İki büklüm olmak

Gamm-ı tır-ile kadler yaya döndi

Aşup gözyaşları deryâya döndi 250 î

Yer yerine varmak: Eski hâlini almak

Çodılar hak-i pâyı yerine ser

Ki tâ lutf-ıla vara yerine yer 605

Yerine varmak: Olmak, gerçekleşmek, ulaşmak

Ser-i hıdmet koyup rûy-ı zemîne

Dediler lutfuñuz vardı yerine 919

Şaçup bârân-ı lutfın her birine

Dedi halka şu vardı mı yerine 913

Yerine getürmek: Gerçekleştirmek, yapmak (ÖAA 1116/8681, İP 916/9823, TS 2169)

Getürüp ‘özü-ile lutfın yerine

Bulınandan getürdi önlerine 385

Yerine gelmek: Eski şeklini almak (İP 915/9822)

Melek ya’nî bulup kâdr-ıla ferî

Şahîh olup gelür yerine peri 1255

O sâ’at ol melek bulup yeni cân

Gelür yerine bâl ü peri ol ân 1253

Yelken açmak: Yola çıkmak (İP 909/9746, TS 2160, EKE 424)

Çün açdum bañr-ı ‘îşyân içre yelken

Baña bir hoş cezâre oldı mesken 1224

Yerde kıomak: Yüzüstü bırakmak

Kıomazsın bî-nevâle mûrı yerde

Nem-i lutfuñ kem olmaz bañr u bedre 75

Yoldan,yolundan kııkmak / kııkarmak : Dalalete düşürmek, yanlış iş yapmak, azgınlığa sapmak (ÖAA 1122/8743, İP 923/9901, EKE 432)

Çü bağıdıñ bir dil-cûya dilden

Seni dîdeñ kııkardı didi yoldan 703

Yolundan kııka her kim olup uğrı

Cezâ budur dedi uğrıya toğrı 860

Yüz aklığı bulmak: Huzur bulmak, bahtı açık olmak (TS 2215, EKE 455)

Sevâd-ı hattına iden nigâhı

Bula yüz aklığın dâ'im ilâhî 1444

Yüzi şuyın dökme: Ağlamak (EKE 456)

Yüzi şuyın döküp ol biri yire

Ğazab ile urur bir sille pîre 738

Yüz sürmek / Yüz yire sürmek: Huzurda saygıyla eğilmek (ÖAA 1134/8868, İP 941/10118, TS 2213, EKE 455)

Sürüp hâki yüzüm hâk-i derîne

Getürüñ cân-ıla emrin yerine 441

Beni yerden götürüp dü-sitâne

Süreler tâ yüzüm bu âsitâna 1231

Sürüp hak-i mezârına yüzümüz

Ğubârın sürme idine gözümüz 777

Terahhüm eyle iy şeh ben fakîre

Sürüp geldüm yüzüm yüz yerde yire 1237

Yüzümüz kıara kıılmamak: Bağışlanmasını dilemek, utanacak duruma düşmemeyi istemek (İP 945/10163)

Hudâyâ cürmümüz çoğdur kıatuñda

Yüzümüz kıara kıılma hâzretüñde 839

Yüzünün karası / yüzü kara: Günah, kusur, utanılacak bir durum (ÖAA 1133/8864, İP 942/10131, TS 2217, EKE 452)

Sual itdükte ol uğrıya Kerrâr

Yüzünüñ kıarasına ider kıkrâr 847

Yüzinde kıalmak : Bir şey yüzüne bulaşmak

Çü sürdi hâk-i pâyine 'izânı

Yüzinde kıaldı âşâr-ı ğubârı 110

Yüzün açmak / açılmak: Dünyaya gelmek, doğmak (EKE 451)

Bu beyt-i fâni olsun diyü ma'mûr

Seher-veş açdı dehre yüzün ol nûr 144

Yüzüm yok / Yüzü olmamak: Cesareti olmamak (ÖAA 1139/8922, İP 946/10183, TS 2213, EKE 454)

Anuñ medhinde Muhyî sözlerim çok

Aña lâ'îk söze lîkin yüzüm yok 117

Yüzüne urmak /vurmak: Yüzüne yansımak (EKE 455)

Dili gibi yüzünde kıalmayıp nûr

Derûnunuñ kıarasın yüzine ur 836

Yüz yerde gelmek: Saygı içinde yere bakarak yürümek

Çün âhu aldı anuñ müşg-bûyın

Gelüp yüz yerde sürdi yire rûyın 1405

Sonuç

İslam kültürünün Arapça üzerinden 16. yüzyıl Türkçesine ve Türk kültürüne biçim verdiği dönemde eserde Arapça, Farsça, Türkçe veya Arapça+Türkçe, Türkçe+Farsça ya da Arapça+Farsça farklı sayıda kelimelerin yan yana gelerek oluşturduğu yaklaşık 225 deyimden 80 tanesinin Türkçe olması Türkçenin Arapça ve Farsça karşısında var olmaya devam ettiğinin bir göstergesidir. Bunun yanında, eserde aynı anlamı içerip farklı kökenle ifade edilmiş deyimler de yer almıştır. Tespit edilen Türkçe deyimlerin büyük çoğunluğu deyim sözlüklerinde yer almaktadır. Deyim sözlüklerinde yer almayan ya da yer aldığı hâlde mevcut anlamlarının dışında kullanılan bu deyimler, Türkçenin deyim yönünden zenginliğini ortaya koymaktadır.

Etik Beyan

"Şehd-i Ebrâr'daki Türkçe Deyimler" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Aksan, D. (2006). *Türkçenin söz varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü I, II*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II* (2007). Ankara: Yargı Yayınları.
- Cebecioğlu, E. (1997). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara
- Çelik, N. (2014). *Muhyî-i Gülşenî Şehd-i Ebrâr (Dil incelemesi, Metin, Dizgin)* (Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ
- Devellioğlu, F. (1962). *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, Aydın Kitabevi, Ankara
- Ergin, M. (1985). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Eyüboğlu, E. K. (1973). *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şürde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, II. Cilt, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii.
- Gölpınarlı, A. (2004). *Tasavvufun dilimize geçen deyimler ve atasözleri*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Pala, İ. (1995). *Divan şiiri sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Parlatır, İ. (2009). *Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınları.
- Türkçe Sözlük*, (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Ottoman Turkish served as the bridge between both 16th Century Old Anatolian Turkish and Modern Turkish. What set it apart was its heavy use of Arabic and Persian loanwords, whereas Turkish itself only appeared in the form of verbs and suffixes. The same can be said for writers and poets throughout this period. That is to say, some peppered their poetry and writing with Arabic and Persian idioms, whereas others preferred using Turkish idioms instead. One work that was written during this period was Muhyî Gülşenî's Şehd-i Ebrâr.

It was written in Ottoman Turkish. Gülşenî was born and spent his youth in Edirne. He wrote on mysticism as well as many a Persian and Arabic poem. Moreover, his use of verse and his solid command of rhetoric is eye catching. The 16th Century was a brilliant period for poets to make their mark across

Istanbul's intellectual community. It was Sahn-ı Seman who put his student Gülşeni in the spotlight by having him debate poetry throughout Istanbul's many poetry circles. First, the young pupil completed his education at a madrasa, and then went to Cairo where he worked as an Ottoman constabulary-official for public order. Muhyî was known to have written more than two hundred books---forty of which on Sufism, language, literature, history, hadith, exegesis and morality have survived to the present day. Şehd-i Ebrâr is one of these surviving works. It consists of thirty-two chapters, upon which the author pleads with God not to let him fall into the situations mentioned in each chapter of the book, thus serving as little lessons in a sense.

The book features words, philosophical phrases, compound verbs, and idioms drawing from Arabic, Persian, Turkish, and various combinations of all three languages. In terms of sequence, the Arabic, Persian, and Turkish structures were no established in any particular order, but rather were used in an interwoven manner instead. In general, most of the verbs are of Turkish origin. A small handful of Turkish-Arabic and Turkish-Persian hybrid auxiliary verbs have also made their way into the text. As has been previously mentioned, the book features words, philosophical phrases, compound verbs, and idioms drawing from various combinations of all three languages. What is observed is that many of these words are more often than not synonyms of one another. These words generally were used for the purposes of rhyme and meter. Likewise, various names symbolizing important religious figures such as the Prophet Muhammad (i.e. fahr-i risâlet, fahr-i 'âlem, hayrî'l-beşer, hayru'l-enâm) and the Prophet Abu Bakr (i.e. Siddîk, siddîk-ı ekber) with different words were also cited throughout the text. The index appears to be sequenced in order first of Arabic words, followed by those of Turkish and Persian thereafter. In other words, there are twice as many Arabic words as there are Turkish and Persian words. The frequency in which Turkish and Arabic words appear, however, are on par with one another. A number of the Turkish-Arabic and Turkish-Persian hybrid words are auxiliary verbs. There are a total of 3,489 of these words. Likewise, there are 225 idioms embedded within the lexical entries as well. This makes for a total of 3,675 lexical entries. 80 of the 250 idioms are Turkish. There also are number idioms containing the Arabic-Persian hybrid words alongside pure Turkish idioms. Similarly, a number of idioms in which Arabic and Persian synonyms of various Turkish works are also sporadically found throughout the texts. These, too, are largely in relation to the four great caliphs, alongside the Prophets Hasan and Hussein, as well as the miracles of Zeynel Abidin.

This study looks at these Arabic, Persian and Turkish words, as well as hybridized words and idioms thereof as featured in Şehd-i Ebrâr. It also attempts to identify and examine the text's Turkish idioms as well.